

Наталія ЛЮТКО

"СЛОВО ПРО ІГОРІВ ПОХІД" У ДОСЛІДЖЕННІ ІВАНА ФРАНКА

Стаття присвячена історичному аналізу "Слова про Ігорів похід", здійсненому І.Франком у його праці "Літописна основа "Слова о полку Ігоревім".

У працях І.Франка подана ґрунтовна характеристика багатьох текстів давньої літератури. Найяскравішим оригінальним художнім твором цього періоду, на думку вченого, було "Слово про Ігорів похід". Як влучно висловився про цей твір ще один його пильний дослідник, Митрополит Іларіон (Іван Огієнко), "Слово про Ігорів похід" таке сильне змістом, що серед надто сірої давнини нашої літератури воно видається білим круком"¹. Від моменту виявлення і до сьогодні ця пам'ятка не перестає збуджувати пильний інтерес дослідників.

Перша спроба пояснити та хоч якось розтлумачити "Слово..." була здійснена ще 1800 року, коли М.Бантиш-Каменський разом з О.Мусінім-Пушкіним готували пам'ятку до друку. Після виходу в світ "Слово..." взялися досліджувати не лише літературознавці, а й історики, археологи, мовознавці, філософи, природознавці, астрономи. Наукові розвідки про "Слово..." нині складають цілу бібліотеку. З-поміж багатьох найперших дослідників "Слова..." Іван Огієнко називає Д.Дубенського (1844р.), М.Тихомирова (1866р.), О.Огоновського (1876р.), А.Смирнова (1877 – 1878рр.), київського професора П.Владимирова (1923р.) та ряд інших, проте чомусь оминає Франка². Сучасний дослідник Ярослав Поліщук згадує Франка лише як автора переспіву "Слова..."³.

Однак у науковій і творчій спадщині Івана Франка – не лише переклад і переспіви поеми, але й спеціальні наукові розвідки, частини окремих розділів синтетичних досліджень, коментарі до перекладів інших авторів, рецензії на тогочасні дослідження твору із критичними зауваженнями, реконструкція тексту поеми. Усе це, на думку Микитася, могло б скласти окремий том творів ученого⁴.

У 1873 році, ще під час навчання у Дрогобицькій гімназії, Франко задумав серію праць під спільною назвою "Студії над народною словесністю слов'янською", куди мало входити і "Слово о полку Ігоревім". Причину такого захоплення давнім епосом Франко пояснював дуже просто: "В таких піснях, народ, звичайно, зложив усе, що йому миле і немиле, свою славу і силу, свої ідеї і погляди, зложив образ свого життя. Хвалиться ними кожний народ, яко

¹ Митрополит Іларіон. Слово про Ігорів похід. Пам'ятка української літератури XII віку. – Рівне, 2000. – С. 34.

² Там само. – С. 76 - 77.

³ Поліщук Я. Його думка речиста // Митрополит Іларіон. Слово про Ігорів похід. Пам'ятка української літератури XII віку. – Рівне, 2000. – С. 202.

⁴ Микитася В.П. Іван Франко як дослідник давньої української літератури. – К., 1988. – С. 96.

найдорожчим скарбом своїм, котрого йому нічо видерти не може. Хвалиться індієць своєю "Махабхаратою", або "Рамаяною", величається грек із-за грубу своїми гомеридькими поемами, хвалиться німець своїм співом про Нібелунгів, величається і русин своїм "Словом о Ігоревім полці"⁵.

Другу частину зазначеної праці Іван Франко назвав "Студії над народною словесністю слов'янською. II. Слово о полці Ігоря. Переклад Івана Франка 1873."⁶. Серед великої рукописної колекції в особистій бібліотеці Івана Франка зберігається автограф перекладу початкової частини "Слова...", виконаний невідомим перекладачем у другій половині XIX ст. За ним дослідник підготував статтю "Галицько-руський відпис "Слова о полку Ігоревім" із першої половини XIX в.", оскільки вважав за потрібне донести переклад до широкого кола читачів.⁷

"Слово про Ігорів похід" вабило Івана Франка прагненням довести оригінальність твору, підтвердити історичну основу "Слова..." – похід князя Ігоря Святославовича з Новгород-Сіверського і його брата Всеволода Курського весною 1185 року проти половців, який скінчився поразкою русичів на річці Каялі, полоном князів, пізнішою втечею Ігоря і замиренням, яке відбулося за рахунок шлюбу Володимира, Ігоревого сина, із половецькою князівною 1187 року⁸.

У своїй праці "Нарис з історії українсько-руської літератури до 1890 р." Франко називає "Слово..." найкращим твором світового письменства. На його думку, поема написана сучасником або навіть очевидцем походу, імовірно, 1187 року. На доказ цього Франко наводить розділ поеми, де автор звертається до сучасних князів, причому між ними з великими похвалами згадується галицький князь Ярослав Осмомисл, що помер наприкінці того ж 1187 року⁹.

Іван Франко підкреслював, що "Слово..." "крім язикового та поетичного, має також не мале історичне значення як твір, опертий на історичній основі та написаний сучасником оспіваних у ньому подій"¹⁰. Можливо, саме тому дослідник вирішив удатися до зіставлення поеми зі старими літописами, особливо з Київським, оскільки такі порівняння "дають багато важних та цікавих причинків, на які досі ані фахові історики, ані історики письменства не звернули належної уваги"¹¹.

⁵ Микитась В.Л. "Слово о полку Ігоревім" у творчій спадщині Івана Франка // Іван Франко і світова культура: Матеріали міжнар. симпоз. ЮНЕСКО (Львів, 11 – 15 верес. 1986 р.): У 3 кн. – Кн. 2. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 35.

⁶ Микитась В.Л. Іван Франко як дослідник давньої української літератури. – К., 1988. – С. 99.

⁷ Франко І. Галицько-руський відпис "Слова о полку Ігоревім" із першої половини XIX в. // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 39. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 287.

⁸ Франко І. Історія української літератури. // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 40. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 205.

⁹ Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 41. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 206.

¹⁰ Франко І. Літописна основа "Слова о полку Ігоревім" // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 39. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 359.

¹¹ Там само.

Над "Літописною основою "Слова о полку Игоревім" І.Франко працював 1914 року, проте дослідження так і лишилося незакінченим. У праці детально простежуються літописні відомості про персонажів твору, а також про сучасних для них історичних осіб.

Іван Франко скористався найавторитетнішими на той час фотолітографічними виданнями "Повісті временних літ" за Іпатіївським (1871р.) і Лаврентіївським (1872р.) списками, Першого Новгородського літопису за Синодальним харатійним списком (1875р.), а також іншими виданнями літописів Археографічної комісії з критичним апаратом, іменними, географічними та предметними покажчиками¹². Використання названих видань допомогли вченому уточнити навіть найдрібніші факти життя головного героя поеми Ігоря Святославовича від народження і до смерті, його батька – Святослава Ольговича, двох братів – Олега і Всеволода, трьох синів – Володимира, Романа і Святослава, а також окремі історичні дані про інших князів, згаданих у "Слові...". Таким чином, за рахунок зіставлення літописних даних, дослідник доводить історичну основу цього високомистецького твору епохи Київської Русі.

Н початку автор детально досліджує біографію головного героя поеми. Народження Ігоря Франко відносить до першої половини квітня 1151 року, а вже з 1164 року молодий князь розпочинає своє самостійне князювання. У 1170 році разом зі своїм братом Олегом Ігор був учасником походу А.Боголюбського проти Києва. Порівнюючи відомості про цей похід, подані в Іпатіївському та Лаврентіївському списках, Франко доходить до висновку, що редакція Лаврентіївського значно коротша, хоч і "оперта на тім самим тексті, що й Іпатіївський"¹³. За літописами Франко прослідковує перший успішний похід Ігоря проти половців у 1174 році, коли йому було 23 роки, а також епізоди, коли Ігор воював разом з половцями проти руських князів, – ці походи закінчилися для нього нещасливо¹⁴. Дослідник також з'ясовує, що 1183 року Ігор приєднався до походу Святослава і Всеволода на половців, який завершився перемогою русичів.

Свою пильну увагу І.Франко зупиняє на літописному оповіданні 1185 року про другий невдалий похід Ігоря на половців, що зробив, однак, його ім'я безсмертним на всі часи. Щоб дослідити цю подію якомога ретельніше, Іван Франко вдається до порівняння оповідей про неї, поданих в Іпатіївському та Лаврентіївському літописах, причому включає уривки з них до своєї праці для того, щоб "подібно порівняти їхні звістки"¹⁵.

Перший із вказаних текстів, включений до складу Іпатіївського списку Київського літопису, був написаний світською людиною і ґрунтувався, очевидно, на оповідах сучасників. Франко відзначає, що в продовженні

¹² Микитась В.Л. Іван Франко як дослідник давньої української літератури. – К., 1988. – С. 115.

¹³ Франко І. Літописна основа "Слова о полку Игореве" // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 39. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 363.

¹⁴ Там само. – С. 368.

¹⁵ Там само. – С. 373.

найстарішого Київського літопису, переписаному 1377 року суздальським монахом Лаврентієм, – людиною, яка слабо розуміється на військовій справі, про що свідчать недосконалі описи бойових дій, відсутність конкретної дати і місяця битви, – є велика кількість недостовірних оповідей і вставок зі Святого Письма. Саме тому Франко робить висновок про те, що обидві оповіді є незалежними одна від одної, і це, на його думку, пояснюється тим, що вони були написані "в часі дуже близьким до подій, на двох досить далеких від себе місцях і на основі різних усних переказів"¹⁶. Він відзначає також, що в Лаврентіївській версії помітна тенденція до применшення ролі походу Ігоря, яка простежується у закидах на його адресу, звинуваченнях у зарозумілості. Франко констатує, що та ж сама тенденція відображена і в тексті "Слова...", у гірких словах київського князя Святослава, який докоряє князям за їх нахвалляння.

Особливу увагу Франко звертає на літописні розповіді про сумні наслідки Ігоревого походу. При цьому відзначає, що Русь не дуже потерпіла від наслідків погрому Ігоревого війська, бо "половці, неважаючи на свої "тяжкі" сили, навіть не здужали здобути ані Переяслав, ані навіть дерев'яним осторогом укріпленого Путивля, що був у володінні Ігоревого сина Володимира, і де в часі його відсутності пробувала його мати, а Ігорева жінка, невідомого імені й не згадана в літописі, а відома тільки з прегарного уступу "Слова о полку Ігореве..." під назвою Ярославни, себто дочки Ярослава"¹⁷.

Франко вважає, що оповідання про похід Ігоря на половців у 1185 році в Іпатіївському списку можна назвати трилогією, де в першій частині розповідається про похід та поразку князя, у другій – про походи половців на Русь після цієї поразки, а в третій – про втечу Ігоря з полону. До того ж остання частина настільки яскраво змальована, що, мабуть, була взята з першорядного усного джерела, яким користувався автор.

Ігор провів у полоні решту 1185 року і восени втік, не дочекавшись повернення Кончака й Гзи з їхніх походів на Русь. Повернувшись додому, князь відразу поїхав до Чернігова просити у Ярослава допомоги для оборони. Франко відзначає, що "мусимо вважати поетичною видумкою ту погоню Гзи і Кончака за Ігорем, що являється одним із кращих епізодів "Слова..."¹⁸.

Франко відкидає версію, подану в Лаврентіївському списку, стосовно того, що інших князів, полонених у битві, тримали гірше, ніж Ігоря, – у кайданах або навіть у фізичних муках, – і вказує на те, що Ігорів син Володимир уже весною 1187 року був вільним і повинчався в Новгороді з дочкою половецького хана Кончака. Правдоподібно, що тоді ж на волю вийшов і брат Ігоря Всеволод, і всі ті, хто складав решту руського війська. Щодо подальшої долі Ігоревого війська дослідник з'ясує із тексту Іпатіївського списку, що 1191 року князь Ігор здійснив ще два походи проти половців, причому перший, у якому не було навіть жодного бою, можна назвати просто грабінництвом, бо половці одразу ж

¹⁶ Франко І. Літописна основа "Слова о полку Ігореве" // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 39. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 375.

¹⁷ Там само. – С. 379.

¹⁸ Там само. – С. 382.

при зустрічі з руським військом вдалися до втечі¹⁹. У 1198 році після смерті Ярослава Ігор сідає на Чернігівський престол, а в 1202 році, за даними Лаврентіївського списку, він помирає князем чернігівським²⁰.

Другий розділ Франкового дослідження – "Отець Ігоря Святослав Ольгович", на перший погляд, мало пов'язаний з текстом "Слова о полку Ігоревім", однак докладна подача літописних фактів важлива не стільки змальованням особи батька, скільки відомостями про довголітню "династичну" боротьбу між Ольговичами і Володимировичами за київський княжий престол²¹. Те, про що у "Слові..." сказано кількома реченнями, Іван Франко висвітлює на численних сторінках своєї розвідки, широко цитуючи обидва списки літопису, що підтверджують достовірність змальованих у поемі подій та характеристик.

Частково тому ж завданню підпорядкований і третій розділ – "Ігорева рідня", де розповідь про старшого брата Ігоря – Олега – ведеться у плані подальшої історії князівських міжусобиць, а розповідь про молодшого – Всеволода – здебільшого у плані зіставлення літописних даних і художнього образу. Досить скупко в літописах згадується син Ігоря Володимир, який зі своїм полком першим кинувся на половців у битві біля річки Каяли.

Для порівняльної характеристики важливішим є останній, четвертий розділ, у якому Франко зробив цікаву спробу переглянути літописні дані про шістнадцятьох князів – у тому порядку, в якому їх названо у "Золотому слові" Святослава, – визбираючи про кожного з них відомості, про які згадує чи натякає автор "Слова...". Можливо, поштовхом до такої великої текстологічної праці була родовідна таблиця "Поколения розпись российских великих и удельных князей, в сей песни упоминаемых", додана до першовидання "Слова о полку Ігоревім" і згодом уточнювана іншими дослідниками²².

Іван Франко звертає увагу на суперечливість образу Святослава Всеволодовича, в уста якого автор пам'ятки вклав згадане "Золоте слово". З'ясувавши, у яких роках Всеволод був великим київським князем (1180–1194 рр.), дослідник стверджує, що Святослав не був батьком Ігоря (про батька йшлося в другому розділі розвідки). А те, що автор "Слова..." назвав Святослава батьком Ігоря і Всеволода, – "то се треба вважати не помилкою сучасника, а конвенціональним зворотом, по якому менші удільні князі відносилися до київського князя як сини до вітця. Се потверджує дальший уступ поеми, де той самий Святослав, нарікаючи на похід Ігоря і Всеволода, називає їх не синами, а "сыновцями", себто братаничами, хоч і такими вони властиво не були"²³.

¹⁹ Франко І. Літописна основа "Слова о полку Ігореве" // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 39. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 383.

²⁰ Там само. – С. 384.

²¹ Там само. – С. 395.

²² Микитась В.Л. Іван Франко як дослідник давньої української літератури. – К., 1988. – С. 118.

²³ Франко І. Літописна основа "Слова о полку Ігореве" // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 39. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 435.

Процитувавши повністю "Золоте слово" Святослава, Франко далі уточнює одне "темне місце" і робить припущення, що в промові київського князя до бояр у тексті поеми пропущено кілька рядків з відповіді якогось боярина і невикінченої притчі про сокола "в мыгтєхъ" аж до слів "На се зло, княже, мы не пособіє"²⁴. Літописне оповідання трактується дослідником як менш поетичне, але більш правдоподібне, де Святослав м'якше ставить до Ігоря та його походу, жалкує за ним і за втраченими в поході синами землі руської.

У порівняльній характеристиці чернігівського князя Ярослава Франко висловлює цікаву думку про те, що послані князем чернігівським ковуї були основною причиною поразки, бо першими почали тікати з поля битви, а Ігор потрапив у полон, намагаючись їх завернути.

Згадку в поемі про переяславського князя Володимира Глібовича Франко вважає незрозумілою без урахування літописного оповідання 1185р., зміст якого і подається далі в розвідці. Рани Володимира у поході Ігоря на половців не були смертельними, він швидко видужав і в 1187 р. знову вступив у боротьбу з половцями, про що йдеться в Київському літописі. Подаючи реконструйований текст про цей останній подвиг Володимира, Франко звертає увагу на важливе місце в Київському літописі за Іпатіївським списком, де "маємо найстарше свідоцтво про вживання назви "Україна", сим разом про Переяславське князівство, справді східну країну руської землі. Можна, отже, прийняти, що назва "Україна" в тих часах не була іменем власним для одної якоїсь околиці, але називним іменем для будь-котрої пограничної околиці"²⁵.

Поряд з іншими руськими князями, що про них згадано в "Золотому слові" Святослава, особливе місце відведено Ярославу Галицькому, якому тут присвячено цілий панегірик. Саме це наштовхує Франка на думку: "чи не був автор сеї поеми вроджений на галицько-руській землі й як земляк галицького князя бажав звеличити його гіперболічними зворотами?"²⁶. Дослідник уточнює час написання поеми на основі зіставлення літописних записів і згадок про Ярослава у "Слові о полку Ігоревім". Похід Ігоря, як встановлено, відбувся весною 1185 року, із полону Ігор повернувся навесні 1186, князь Галицький помер у жовтні 1187 року, й автор пам'ятки звертається до нього як до живого – отже, поема могла бути написана між весною 1186 і осінню 1187 року²⁷. По цьому Франко з'ясовує відомості ще про кількох князів – Романа та Мстислава, Інгвара та Всеволода Ярославовичів та ін.

²⁴ Франко І. Літописна основа "Слова о полку Игореве" // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 39. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 435.

²⁵ Там само. – С. 444.

²⁶ Там само. – С. 487.

²⁷ Там само. – С. 497.

На жаль, Іван Франко не встиг завершити свою розвідку, тому обіцяних у вступі топографічних даних у рукописі немає. Та все ж копітке й плідне дослідження Франка шедевр нашєї давньої літератури не втратило своєї наукової ваги й актуальності і на сучасному етапі.

Наталія Лютко. "Слово о полку Игореве" в исследовании И.Франко
*Статья посвящена историческому анализу "Слова о полку Игореве",
проведенному И.Франко в его труде "Летописная основа "Слова о полку
Игореве".*

***Nataliya Lyutko. "The Legend about the Igor's Campaign" in the Research by
Ivan Franko***
*The article is dedicated to the historical analysis of "The legend about the Igor's
campaign", done by I.Franko in his work "The Annalistic basis of "The legend about
the Igor's regiment".*